

Community Culture and Natural Resources Management: A Case Study of Water Bank of Tamot Communities in Tamot District, Phatthalung Province

Narumol Sukphan¹, Rapeepun Suwannatachote² and Awaie Masae³

¹M.Sc. (Environmental management),

E-mail: najeab2003@yahoo.com

²Ed.D. (Higher Education), Associate Professor,

Department of Educational Foundation, Faculty of Liberal Arts,

³Ph.D. (Development Studies), Assistant Professor,

Department of Agricultural Development, Faculty of Natural resources,

Prince of Songkla University

Abstract

The objectives of this research was to study the relationship between community culture and natural resource management by using water banks in Tamot sub-district, Tamot district, Patthalung province as a case study. The research employed a qualitative research process in its operation. It was found that people in Tamot community adopted traditional wisdoms of “Muang Fai Hua Na” construction, the concept of dam construction from forest people and the King is ideology that encourage the construction of tribal check dam known as “Fai Maeo”, applied to the creation of their water banks which appeared in 3 forms: temporary, semi-permanent and permanent water banks.. Different forms are applied to different areas to suit their physical conditions. Community culture in Tamot community is composed of 3 main elements: (1) semi-subsistence production systems in which community members formed into several groups in order to negotiate with the capital sector and to exchange their products in a form of organising local markets; (2) social

relation systems that characterise kinship relation and elders which bring about peace and harmony in the community; and (3) belief, religion and values systems which are based on an integration of traditional belief and principles of two main religions - Islam and Buddhism - under which religious leaders, especially Buddhist monks have long been involved actively in community development. They jointly established the community organization with local people to serve as the intermediary/middle man to bring together followers of two religions using the community Buddhist temple as the meeting point. These three components played important roles behind the movements to create water banks.

Key words: check dam, community culture, natural resources management, Sa Pha Lan Wat Tamot, water bank

วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษารักษาธารน้ำของชุมชนตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง

นฤมล สุขพันธ์¹, รพีพรรณ สุวรรณรัฐโชติ² และอาแว มะแส³

¹วท.ม.(การจัดการสิ่งแวดล้อม),

E-mail: najeab2003@yahoo.com

²Ed.D. (Higher Education) รองศาสตราจารย์,

ภาควิชาสัตตศึกษา คณะศิลปศาสตร์,

³Ph.D. (การศึกษาเพื่อการพัฒนา) ผู้ช่วยศาสตราจารย์,

ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ,

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้
รักษาธารน้ำของชุมชนตะโหนด จังหวัดพัทลุงเป็นกรณีศึกษา ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ชุมชน
ตะโหนดได้นำภูมิปัญญาดั้งเดิมของการทำเหมืองฝายห้วยนา แนวคิดจากการเรียนรู้วิธีการสร้างทำนบชาวป่า และ
แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้สร้างฝายแม้ว มาปรับใช้ในการทำรักษาธารน้ำ ซึ่งมี 3 รูปแบบ
ได้แก่ ธารน้ำแบบไม่ถาวร ธารน้ำแบบกึ่งถาวร และธารน้ำแบบถาวร แต่ละรูปแบบขึ้นอยู่กับความเหมาะสม
ของสภาพพื้นที่ ส่วนวัฒนธรรมชุมชนภายในชุมชนตะโหนด ประกอบด้วย 1) ระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ มีการจัดตั้งกลุ่ม
เพื่อต่อรองภาคทุน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตในรูปแบบตลาดนัด 2) ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน มีลักษณะความสัมพันธ์
ทางเครือญาติ บทบาทของผู้อาวุโสในชุมชนตะโหนดมีส่วนสำคัญที่ทำให้ตะโหนดมีความเป็นชุมชนและอยู่กันอย่างสงบ
และสันติ 3) ระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับศาสนาหลัก คือ
ศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนตะโหนดมาอย่างยาวนานได้ร่วมกับ
ชาวบ้านในการจัดตั้งองค์กรชุมชน เพื่อเป็นแกนกลางในการประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านทั้ง 2 ศาสนา โดย
ใช้วัดเป็นสถานที่นัดพบ องค์ประกอบเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างรักษาธารน้ำของชุมชน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, ธารน้ำ, ฝายชะลอน้ำ, วัฒนธรรมชุมชน, สภากาชาดตะโหนด

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย มักมีผลมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนา ด้วยอัตราที่เร็วและมากเกินไป ทำให้หลายหน่วยงานต่างให้ความสำคัญกับการจัดการสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมิใช่ภารกิจเฉพาะของนักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเท่านั้น แต่เป็นการกิจกรรมร่วมกันของนักวิทยาศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ และนักมนุษยศาสตร์ทุกสาขา (เกษม จันทรแก้ว, 2527, 18-19) และที่ขาดไม่ได้คือ ความร่วมมือของชาวบ้านผู้มีวิถีชีวิตคลุกคลีอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา โดยใช้ฐานภูมิปัญญาที่มีวิวัฒนาการมาควบคู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น

วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอยู่ร่วมกันมาหลายชั่วอายุคน เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และธรรมชาติที่แวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางวัฒนธรรมชุมชนไปพร้อมกัน (ยศ สันตสมบัติ, 2542) ชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเชิงเขาบรรทัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่หลายชุมชน บางชุมชนมีอายุถึง 200 ปี (กองบรรณาธิการแลใต้, 2538) แต่เดิมชาวบ้านได้อาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เขาบรรทัดในการดำรงชีพมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ มีนักวิชาการบางท่านกล่าวไว้ว่า การหาของป่าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่ยังคงมีความสำคัญมาถึงยุคนี้ของคนในจังหวัดพัทลุงที่อาศัยอยู่บริเวณป่าเขา ผลผลิตที่ได้จากป่า เช่น สัตว์ป่า น้ำผึ้ง น้ำมันยาง แก่นไม้ เปลือกไม้ ผลไม้ เป็นต้น (สงบ ส่งเมือง, 2528) นอกจากนี้ วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเชิงเขาบรรทัดในจังหวัดพัทลุง มีพัฒนาการอย่างเป็นรูปธรรมในหลายรูปแบบ ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การทำธนาคารน้ำ เหมือนใส่ไก่ เหมือนหัวนาสาธารณะ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เช่น ป่าชุมชน ป่ากันชน การทำสวนพืชม่า

วัฒนธรรมการใช้ประโยชน์จากป่าสาธุ การจับผึ้ง ฯลฯ

วัฒนธรรมชุมชนที่ชุมชนนำมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มักอยู่ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีการผลิตซ้ำและผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายในและภายนอกชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติได้มีใช้อย่างยั่งยืนและชุมชนสามารถพึ่งพิงได้อย่างเกื้อกูลกัน ชาวบ้านได้นำรูปแบบภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการน้ำเพื่อการทำนา มาปรับใช้เป็นการเก็บน้ำบริเวณต้นน้ำลำธาร ยึดระยะเวลาการไหลของน้ำให้ช้าลง เป็นธนาคารน้ำของชุมชน เพื่อผลประโยชน์ด้านการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง นับได้ว่าธนาคารน้ำเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะโดดเด่นสามารถอธิบายเป็นตัวแทน ของพื้นที่ชุมชนเชิงเขาบรรทัดได้ เพราะชุมชนยังดำเนินการอยู่ในปัจจุบันและได้ขยายปรับใช้ในชุมชนใกล้เคียง ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะเลือกการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกรณีของธนาคารน้ำทำการศึกษาในระดับลึก ทั้งนี้ เพื่อต้องการทราบว่าวัฒนธรรมชุมชนมีความสำคัญมากน้อยเพียงใดและสามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันได้หรือไม่

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาของรูปแบบ วิธีการจัดการธนาคารน้ำในชุมชนตะโหมด
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ธนาคารน้ำเป็นกรณีศึกษา
4. เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ใช้หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เพื่อศึกษากระบวนการของวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยศึกษาจากการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เริ่มศึกษาตั้งแต่เดือนเมษายน 2548 ถึงเดือนเมษายน 2549 มีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

1. การสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ตำรา บทความ และรายงานวิจัย ต่าง ๆ ทั้งจากห้องสมุดภายในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่และวิทยาเขตปัตตานี มหาวิทยาลัยอื่น ๆ ศูนย์ทะเลสาบศึกษาจังหวัดพัทลุง วัดตะโหมด และทางเว็บไซต์ เพราะงานวิจัยครั้งนี้ต้องอาศัยข้อมูลทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ความเป็นชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

2. การเลือกพื้นที่ศึกษา มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากต้องมีประเด็นและปรากฏการณ์ที่ชัดเจนในการเข้าไปศึกษา ซึ่งชุมชนตะโหมดมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ และป่าอย่างเป็นรูปธรรมในระดับหนึ่ง โดยอาศัยความเป็นชุมชนมีการพบปะและพูดคุยเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาภายในชุมชนตนเอง จนเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม "สหภาพน้ำ" ประกอบกับชุมชนตะโหมดสามารถจัดทำธนาคารน้ำในรูปแบบต่าง ๆ จนสามารถเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นและหน่วยงานภายนอกได้นั้น เนื่องจากชุมชนตั้งศักยภาพในด้านวัฒนธรรมชุมชนและด้านอื่น ๆ มาปรับใช้ให้เกิดแนวคิดและกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ในการจัดการน้ำได้อย่างน่าสนใจ

3. การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจึงเป็นการเลือกแบบเจาะจง เพราะต้องคำนึงถึงคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก โดยสามารถให้ข้อมูลตรงตามกรอบการวิจัยและให้ข้อมูลในเชิงลึก (เชิงคุณภาพ) ได้เป็นอย่างดี ดังนั้นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีดังนี้

3.1 คณะกรรมการสหภาพน้ำวัดตะโหมด ซึ่งเป็นผู้ดูแลและจัดการธนาคารน้ำ ประกอบไปด้วยคณะทำงาน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ผู้นำทางศาสนาและกลุ่มที่ทำธนาคารน้ำ โดยจะทำการเก็บข้อมูลในระดับลึกเกี่ยวกับ สภาพทั่วไปของชุมชน พัฒนาการและรูปแบบของการทำธนาคารน้ำ และผลที่เกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูล โดยพิจารณาความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการทำธนาคารน้ำ และการจัดตั้งกลุ่มสหภาพน้ำวัดตะโหมด โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้ จำนวน 60 คน

3.2 ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านป่าพงค์ หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นครัวเรือนที่ใช้ธนาคารน้ำ โดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการทำธนาคารน้ำ การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ และผลที่ได้รับจากการทำธนาคารน้ำ จำนวน 25 ครัวเรือน

4. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ผู้วิจัยต้องสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับจากคนในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่นำเชื่อถือมากที่สุด โดยเฉพาะการศึกษาในประเด็นวัฒนธรรมชุมชน จำเป็นต้องกำหนดบทบาทของผู้วิจัยเสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งในชุมชน เพื่อเข้าใจชุมชนที่ศึกษาอย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น

5. การเก็บข้อมูลภาคสนาม วิธีการที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม คือ

5.1 การสัมภาษณ์ใช้ 2 วิธี คือ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) หรือการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยสัมภาษณ์คณะกรรมการกลุ่มสหภาพน้ำวัดตะโหมด และการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการ (semi-formal interview) โดยสัมภาษณ์ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านป่าพงค์ ตำบลตะโหมด และเป็นครัวเรือนที่ใช้ น้ำ จากคลองที่ทำธนาคารน้ำ

5.2 การสังเกต ผู้วิจัยใช้หลักการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ทั้งการสังเกตจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนและการสังเกตในระหว่างการสัมภาษณ์ โดยร่วมสังเกตน้ำเสียง พฤติกรรมทั้งทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก

ของผู้ให้ข้อมูล

6. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพของสูกางค์ จันทวานิช (2543) โดยใช้การวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย (induction) ที่ได้จากการสังเกตและบันทึกที่ได้จากการสัมภาษณ์มาจัดหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิดอย่างเป็นระบบ แล้วสังเคราะห์หาความหมายความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของประเด็นต่าง ๆ

7. การนำเสนอผลการศึกษา ใช้วิธีการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ เพื่อบรรยายให้เห็นถึงบริบทพื้นฐานของชุมชนตะโหนด วัฒนธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชนตะโหนด พัฒนาการและความเป็นมาของการทำธนาคารน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและผลที่เกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ผลการศึกษา

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง 4 ข้อ มีรายละเอียดดังนี้

1. สภาพทั่วไปของชุมชนตะโหนด ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งของชุมชนตะโหนดอยู่ในบริเวณเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นพื้นที่ในเขตป่าต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งป่าไม้ สัตว์ป่าและแหล่งน้ำ บริเวณที่ตั้งของชุมชนตะโหนดจึงมีลักษณะเป็นเนินเขาและลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก สลับกับเนินเขา เตี้ย ๆ และพื้นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การทำเกษตร ด้วยลักษณะภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมและมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ จึงเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและพบว่าชุมชนตะโหนดเป็นชุมชนเก่าแก่ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีหลักฐานจากการค้นพบวัดถ้ำหัวช้าง ซึ่งเป็นวัดร้างที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏหลักฐานในเพลาวัดเขียนนางแก้วว่าเป็นวัดหนึ่งขึ้นกับคณะป่าแก้วหัวเมืองพัทลุง ภายในถ้ำพบพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย และ

ยังขุดพบพระพุทธรูปสำริดศิลปะอู่ทอง บริเวณวัดร้างในชุมชนตะโหนด ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ (ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2529, 1242 อ้างถึงใน คำนำฉนวน นวลสนอง, 2543, 33) พื้นที่แถบนี้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารก่อให้เกิดลำคลองที่สำคัญ 4 สาย คือ คลองตะโหนด คลองกง คลองหัวช้างและคลองโหละ จังกระ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่มาอย่างยาวนาน จนก่อให้เกิดการสั่งสมเป็นภูมิปัญญาในการจัดการป่าต้นน้ำ คนตะโหนดในปัจจุบันจึงชื่นชมบรรพบุรุษในสมัยนั้นว่าเป็นผู้มีวิสัยทัศน์อันยาวไกล ที่ได้เลือกชุมชนตะโหนดแห่งนี้เป็นที่อยู่อาศัย เพราะทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้และสายน้ำในบริเวณนี้เหมาะและเอื้อต่อการประกอบอาชีพ ทั้งการทำนา การทำสวน และการทำไร่ มีแหล่งน้ำ ห้วย คลองหนอง บึง เป็นที่อยู่อาศัยของกุ่ม หอย ปูและปลา สามารถหากินได้โดยไม่ขาดแคลน ด้วยลักษณะสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่กำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของคนในชุมชนตะโหนด ก่อให้เกิดพัฒนาการของวัฒนธรรมชุมชน จนเกิดความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างไปจากชุมชนอื่น

วัฒนธรรมชุมชนของชุมชนตะโหนดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ระบบการผลิต ในอดีตชุมชนตะโหนดมีระบบการผลิตเพื่อยังชีพ อาศัยแรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลัก ปัจจุบันชุมชนได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นแบบกึ่งยังชีพ มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทั้งการทำสวนยางพารา ทำสวนผลไม้และทำนา นอกจากนี้ ภายในชุมชนตะโหนดได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบในการต่อรองจากภาคทุน โดยการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในรูปของกลุ่มและชมรม ส่วนการแลกเปลี่ยนผลผลิต จากเดิมภายในชุมชนและระหว่างชุมชน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อความพอเพียง ในปัจจุบันได้ถูกปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบเงินตราในรูปของ “ตลาดนัด” ทำให้มีผลผลิตมา

แลกเปลี่ยนมากชนิดขึ้น และสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของเครือข่ายหมู่บ้านในช่วงสมัยปัจจุบัน ระบบความสัมพันธ์ ภายในชุมชนตะโหนดมีลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่ละครอบครัวมีการจัดระบบงานให้แก่สมาชิก ในด้านการแก้ไขและคลี่คลายความขัดแย้งในชุมชนตะโหนด ปัจจุบันยังอาศัยคำปรึกษาแนะนำจากพระสงฆ์ โต๊ะอิหม่ามและผู้อาวุโสในชุมชนเป็นลำดับแรก ก่อนเสมอ บทบาทของผู้อาวุโสในชุมชนตะโหนด มีส่วนสำคัญที่ทำให้ตะโหนดมีความเป็นชุมชนและอยู่กันอย่างสงบและสันติในปัจจุบัน นอกจากนี้ระหว่างชุมชนกับชุมชนก็มีระบบความสัมพันธ์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตั้งแต่อดีต โดยการแลกเปลี่ยนผลผลิต ก่อให้เกิดเครือข่ายและระบบเกลอระหว่างชุมชน ระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับศาสนาหลัก คือ ศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม ทั้งสองศาสนาได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน ชาวพุทธและชาวมุสลิมสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน โดยบางครั้ง ใช้วัดตะโหนดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในชุมชนตะโหนดมี 2 ลักษณะ คือ การให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัว เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา ความเชื่อเรื่องทวดหัวช้าง ความเชื่อที่ปรากฏจากการจับฝิ่ง ส่วนความเชื่อดั้งเดิมอีกลักษณะหนึ่ง คือ การให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษและสิ่งที่บรรพบุรุษได้สั่งสมถ่ายทอดมา ชาวบ้านตะโหนดจะแสดงออกถึงความเคารพต่อบรรพบุรุษด้วยการจัดงานบุญในวันสารทเดือนสิบ การให้ความเคารพต่อพ่อท่านช่วย (พระอธิการช่วย อินทสโร) และการจัดประเพณีสองศาสนา ดังนั้นระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อที่ปรากฏในชุมชนตะโหนดดังกล่าว เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าชุมชนตะโหนดยังมีวัฒนธรรมชุมชนที่เหนียวแน่น แม้ในปัจจุบันก็ยังคงไว้ซึ่งความเป็นชุมชน สามารถสะท้อนอัตลักษณ์ของตนเองได้อย่างแจ่มชัด มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์แต่ละยุคได้อย่างสมสมัย โดยมีได้ละทิ้งรากฐานเดิมของชุมชน ส่งผลให้

ชุมชนตะโหนดสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการพัฒนาสมัยใหม่และสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน รากฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่ดำรงอยู่นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความร่วมมือของคนในชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำมาใช้เพื่อพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้เกิดความยั่งยืน โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนสามารถพิสูจน์ตัวเองได้ในระดับหนึ่งแล้วว่า สามารถดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ด้วยตนเองทั้งการจัดการดิน น้ำและป่า เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดทำธนาคารน้ำ และการร่วมกันทำเกษตรธรรมชาติ ก่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งต่อธรรมชาติและความเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน

2. พัฒนาการและความเป็นมาของรูปแบบวิธีการจัดการธนาคารน้ำในชุมชนตะโหนด

2.1 ความเป็นมาของการทำธนาคารน้ำ

ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ชุมชนตะโหนดเป็นพื้นที่หนึ่งที่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมในช่วงหน้าฝน และปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้ง เนื่องมาจากพื้นที่ป่าไม้ลดลง ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นที่ดินทำกิน เป็นผลให้สภาพป่าและดินเสื่อมโทรมไม่สามารถดูดซับและควบคุมการไหลบ่าของน้ำได้ ในปี พ.ศ. 2545 ทางสภากานวัดตะโหนด ได้ร่วมกันพูดคุยเพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ทั้งนี้ เพื่อต้องการให้รัฐเห็นว่าชุมชนตะโหนดสามารถดูแลจัดการทรัพยากรน้ำ โดยไม่จำเป็นต้องสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ พระสงฆ์และกลุ่มแกนนำอาวุโส ได้นำแนวคิดในการใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของการทำตมหน้าหัวนาหรือเหมืองฝายหัวนาแนวคิดจากการเรียนรู้วิธีการสร้างตมหน้าหัวนาและแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงแนะนำให้ใช้ฝายชะลอน้ำ (check dam) หรือฝายอย่างง่าย เพื่อชะลอความชุ่มชื้นให้กับป่าไม้ มาปรับใช้ในการทำตมหน้าหรือฝายกันน้ำตามแหล่งน้ำในชุมชน ชาวบ้านในกลุ่มสภากานวัดตะโหนดเรียกรูปแบบของฝายดังกล่าวนี้ว่า "ธนาคารน้ำ" ซึ่งเปรียบเสมือนกับสถานที่กักเก็บและสะสม

น้ำต้นทุน น้ำที่ไหลผ่านธนาคารไปเปรียบได้กับดอกเบี้ย
ที่ให้ประโยชน์กับประชาชนอย่างทั่วถึงตลอดทั้งปี

2.2 วัตถุประสงค์ในการทำธนาคารน้ำ

เพื่อให้มีน้ำไว้สำหรับใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น มีน้ำไว้สำหรับอุปโภค บริโภค การทำเกษตรกรรม ฯลฯ การทำธนาคารน้ำจึงเป็นวิธีการกักเก็บน้ำต้นทุน ทั้งน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติและน้ำฝนที่ตกลงมาซึ่งในช่วงฤดูฝนปริมาณน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติจะมีปริมาณมาก ถ้าขาดการจัดการน้ำไว้ น้ำจะไหลไปอย่างไรประโยชน์ และในช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำจะยิ่งลดลง การทำธนาคารน้ำจึงเป็นการกักเก็บ สะสมน้ำ และชะลอการไหลของน้ำให้ช้าที่สุด เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติที่เหลือมาจากธนาคารน้ำและสามารถมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ตลอดถึงเป็นการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำตามธรรมชาติอีกด้วย

2.3 วิธีการทำธนาคารน้ำ

จากการวิจัยพบว่า ชาวบ้านมีวิธีการและขั้นตอนในการทำธนาคารน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ดังนี้

2.3.1 การสำรวจพื้นที่ แต่ละกลุ่มที่ดูแลและจัดทำธนาคารน้ำจะเป็นผู้สำรวจศึกษาสภาพพื้นที่บริเวณสายตาระยะหรือสายวะ (เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกลำห้วยสาขาขนาดเล็ก) ลำห้วย น้ำตก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ทางกลุ่มเป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อประเมินระดับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และตรวจสอบว่าพื้นที่ใดเหมาะที่จะทำธนาคารน้ำ วิธีการประเมินดังกล่าวต้องพิจารณาเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ขนาดความกว้าง ลึก ความลาดชันของลำน้ำ และปริมาณน้ำที่มีอยู่ในขณะนั้น ต้องอาศัยการประเมินร่วมกันของสมาชิกในแต่ละกลุ่มว่าพื้นที่ใด บริเวณใดเหมาะสมที่จะสร้างธนาคารน้ำ โดยอาศัยการปรับใช้ภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมผสมผสานเข้ากับหลักการสร้างฝายแล้วตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หากเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ จำเป็นต้องสร้างธนาคารน้ำแบบถาวร ทางคณะกรรมการจะต้องช่วยกันพิจารณาและบางครั้งต้องขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยจัดการป่าต้นน้ำ

หรือเจ้าหน้าที่จากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ให้ช่วยกันสำรวจและออกแบบธนาคารน้ำ เพื่อลดต้นทุนในการสร้างและเพื่อให้ได้ประโยชน์จากธนาคารน้ำให้มากที่สุด

2.3.2 การคัดเลือกสถานที่สำหรับทำธนาคารน้ำ ต้องพิจารณาเกี่ยวกับวัสดุ อุปกรณ์ที่มีอยู่ในพื้นที่ ระยะทางในการขนส่งวัสดุและอุปกรณ์ แหล่งน้ำที่ใช้สำหรับจัดเตรียมวัสดุ และตอนบนของธนาคารน้ำที่จะต้องมึลักษณะเป็นแอ่งหรือวังน้ำ สามารถกักเก็บน้ำได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจร่วมกันของกลุ่ม

2.3.3 การออกแบบลักษณะของธนาคารน้ำ การทำธนาคารน้ำมีหลายรูปแบบ การทำแต่ละรูปแบบขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับสภาพแต่ละพื้นที่ ต้องพิจารณาเกี่ยวกับความกว้าง-ลึกของลำห้วย บริเวณที่จะทำต้องสามารถกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญเมื่อทำเสร็จแล้วตัวธนาคารน้ำนั้นไม่ทำให้ธรรมชาติบริเวณนั้นเสียสมดุลไปจากเดิมมากนัก ดังนั้น การออกแบบ จึงต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติให้มากที่สุด ซึ่งสมาชิกในกลุ่มจะร่วมกันออกแบบและพิจารณาความเหมาะสมดังกล่าว จากการวิจัยครั้งนี้ พบว่า ลักษณะของธนาคารน้ำสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1) ธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร ใช้วัสดุที่สามารถหาได้ในพื้นที่ เช่น หิน ทราย ดิน ไม้ไผ่ ส่วนใหญ่มีอยู่ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ ธนาคารน้ำแบบใช้หิน ธนาคารน้ำแบบคันดินและธนาคารน้ำแบบใช้กระสอบทราย (ภาพประกอบ 1-6)

2) ธนาคารน้ำแบบกึ่งถาวร มีสันฝายเป็นคอนกรีตปูทับด้วยหิน หรือทำด้วยตาข่ายเหล็กนำมาประกอบเป็นกล่อง นำหินหรือกระสอบทรายมาจัดวางในกล่องตาข่าย แล้วผูกยึดตาข่ายด้วยเหล็ก (ภาพประกอบ 7-10)

3) ธนาคารน้ำแบบถาวร ใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก เหมาะกับลำห้วยที่ไม่มีน้ำ และเป็นลำห้วยหรือลำคลองที่กว้าง เพิ่มประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำมากขึ้น ชาวบ้านนิยมทำบริเวณที่มีความลาดชันไม่มากนัก

ภาพประกอบ 1-2 ธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร (แบบใช้หิน)

ภาพประกอบ 3-4 ธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร (แบบใช้คันดิน)

ภาพประกอบ 5-6 ธนาคารน้ำแบบไม่ถาวร (แบบใช้กระสอบทราย)

เพราะเน้นระยะทางและความสะดวกในการขนย้ายวัสดุ
(ภาพประกอบ 11-12)

2.3.4 ข้อควรระวังในการทำธนาคารน้ำ
จากการสัมภาษณ์และสังเกตในการทำธนาคารน้ำของ

ชาวบ้าน สามารถสรุปข้อควรระวังในการทำธนาคารน้ำได้
ดังนี้

1) ต้องพิจารณาความสูงของฝาย โดย
เฉพาะรูปแบบของธนาคารน้ำแบบถาวร (ใช้คอนกรีต)

ภาพประกอบ 7-10 ธนาคารน้ำแบบกึ่งถาวร

ภาพประกอบ 11-12 ธนาคารน้ำแบบถาวร

ต้องให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และขนาดของลำห้วย หากทำสูงเกินไปจะทำให้ไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ การกำหนดความสูงของฝาย จึงต้องคำนึงถึงลักษณะของน้ำให้ไหลอย่างเป็นธรรมชาติให้มากที่สุด

2) ท่อพีวีซีที่ใช้ในการระบายน้ำของธนาคาร

น้ำแบบถาวร (คอนกรีตเสริมเหล็ก) ต้องมีขนาดที่เหมาะสม หากท่อมีขนาดเล็กเกินไปจะทำให้ระบายน้ำได้ไม่ดี เกิดการทับถมของเศษใบไม้และทราย ทำให้บริเวณเหนือธนาคารน้ำตื้นเขิน และเกิดการหมักหมมของเศษใบไม้ ทำให้น้ำเสียได้

3) ต้องคำนึงถึงความแข็งแรงให้มากพอที่จะไม่เกิดการพังทลายเสียหายยามที่ฝนตกหนักและกระแสน้ำไหลแรง

4) ควรก่อสร้างในบริเวณลำห้วยที่มีความลาดชันต่ำ

5) วัสดุที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำประเภตกิ่งไม้ ท่อนไม้ ที่นำมาใช้ในการสร้างจะต้องระมัดระวังใช้เฉพาะไม้ล้มขอนนอนไพรเป็นลำดับแรกก่อนที่จะใช้กิ่งไม้ ท่อนไม้จากการตัดกิ่ง หากจำเป็นให้ใช้น้อยที่สุด

6) ควรจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่และต้องพิจารณาสภาพแวดล้อมและความรุนแรงของปัญหาในพื้นที่เป็นสำคัญ หากมีสภาพป่าที่ค่อนข้างสมบูรณ์หรือมีต้นไม้หนาแน่น ความจำเป็นก็จะลดน้อยลง อาจจะสร้างบางจุดเสริมเท่านั้น

2.3.5 การเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำ ชาวบ้านจะพยายามจัดหาวัสดุที่มีอยู่ในพื้นที่ก่อนเป็นลำดับแรก หากจำเป็นต้องสร้างธนาคารน้ำแบบถาวร ซึ่งต้องซื้อวัสดุตามท้องตลาด โดยเฉพาะปูนซีเมนต์ เหล็ก ท่อพีวีซี การทำธนาคารน้ำในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านอาศัยการเรียไรเงินของสมาชิกในกลุ่มเพื่อซื้อวัสดุตั้งกล่าว ต่อมาได้มีหน่วยงานของรัฐ เช่น ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 8 สำนักงานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพัทลุง ให้การสนับสนุนวัสดุในการก่อสร้างแต่ละจุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทางกลุ่มได้เขียนโครงการเสนอไปยังหน่วยงานดังกล่าว การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ต้องคำนึงถึงรูปแบบของธนาคารน้ำ เพราะแต่ละรูปแบบจะใช้วัสดุและอุปกรณ์แตกต่างกัน สำหรับวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการทำธนาคารน้ำโดยทั่วไป ได้แก่

1) เครื่องมือ ได้แก่ จอบ เสียม พลั่ว ขวาน พร้า ค้อน คีมผูกเหล็ก ฯลฯ

2) วัสดุอุปกรณ์ ได้แก่ เหล็กกลม ลวดผูกเหล็ก กระสอบ เชือกฟาง ปูนซีเมนต์ หิน ทราย ท่อพีวีซี ไม้สำหรับหล่อแบบ ฯลฯ

2.3.6 ขั้นตอนการสร้างธนาคารน้ำ

1) ปรับแต่งพื้นที่ ณ จุดที่จะทำการก่อสร้างธนาคารน้ำ

2) ดำเนินการสร้างตัวธนาคารน้ำ ธนาคารน้ำแต่ละรูปแบบจะมีวิธีการสร้างที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับลักษณะการออกแบบของคณะกรรมการในแต่ละพื้นที่

2.4 ระบบการดูแลจัดการธนาคารน้ำ

การทำธนาคารน้ำในแต่ละแห่ง ต้องอาศัยความร่วมมือและกำลังคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ดังนั้นทางสถานวัตตะโหมต จึงเป็นแกนกลางในการประสานงานเพื่อให้เกิดกลุ่มในการทำธนาคารน้ำ โดยแบ่งกลุ่มรับผิดชอบตามพื้นที่ เปิดโอกาสให้ผู้ที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเข้าร่วมเป็นสมาชิก ซึ่งสะดวกต่อการดูแลและจัดการ ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ ในการดูแลรับผิดชอบการทำธนาคารน้ำแต่ละพื้นที่ ได้แก่ กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง กลุ่มน้ำตกท่าช้าง กลุ่มห้วยยวน กลุ่มคลองลำยอด กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยนา-ห้วยรูเมน กลุ่มป่าต้นน้ำห้วยแม และกลุ่มต้นหญ้า แต่ละกลุ่มได้ร่วมกันกำหนดกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากธนาคารน้ำ และรณรงค์สร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้านตลอดลำน้ำ ให้ความสำคัญของการทำงานธนาคารน้ำ สร้างจิตสำนึกในการช่วยกันประหยัดน้ำมากยิ่งขึ้น และห้ามปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำห้วยและลำคลอง รณรงค์ลดการใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืช ให้ใช้เครื่องตัดหญ้าแทนลดการใช้ปุ๋ยเคมี และให้หันมาสนใจการทำเกษตรอินทรีย์ ส่วนการจัดสรรน้ำจะร่วมกันกำหนดข้อตกลงในการใช้น้ำอย่างเช่น บ้านใดที่ใช้น้ำและอยู่ในบริเวณเดียวกันควรใช้ท่อน้ำร่วมกัน

2.5 ผลที่ได้รับจากการทำธนาคารน้ำ

ผลที่เกิดขึ้นจากการทำธนาคารน้ำของชุมชนวัตตะโหมต คือ ทำให้ปริมาณน้ำในลำห้วย ลำธาร ลำคลองมีเพิ่มขึ้นจากเดิม และมีน้ำตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้งทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้อย่างเพียงพอในการอุปโภค บริโภค และการเกษตร เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลารักษาชนิดต่าง ๆ และเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ เพราะต้นไม้ต้องการน้ำใน

การหล่อเลี้ยงลำต้น ก่อให้เกิดความชุ่มชื้นต่อดินเมื่อพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ส่งผลให้เป็นแหล่งอาศัยอันอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่าหลากหลายพันธุ์ สามารถกักเก็บตะกอนไม่ให้ไปทับถมลำคลองตอนล่าง และสามารถป้องกันน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนได้ปาน พลเพชร (สัมภาษณ์, 2548) คณะกรรมการชมรมอนุรักษ์น้ำตกท่าช้าง ได้กล่าวถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำธนาคารน้ำว่า “ปกติตามสายห้วย สายเตราะจะไม่ค่อยมีน้ำ พอพวกเราเริ่มทำธนาคารน้ำ น้ำเริ่มมีเพิ่มขึ้นและไหลอยู่ตลอดเวลา ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนและป่าไม้ ปลา ก็สามารถอยู่ได้ ได้ประโยชน์หลายอย่างด้วยกัน สิ่งที่สำคัญของการทำธนาคารน้ำ คือ ต้องทำด้วยใจ เพราะบางครั้งต้องขนหินขนปูนแบกขึ้นไปบนที่สูง และลาดชัน ดังนั้น การทำธนาคารน้ำต้องช่วยกันดูแลจัดการป่าไปพร้อม ๆ กันด้วย จึงจะได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ การทำธนาคารน้ำที่ผ่านมาทำให้พวกเราได้เรียนรู้ว่า เมื่อผ่านพ้นช่วงหน้าฝนไปแล้ว หากธนาคารน้ำตัวใดไม่มีดินและทรายมาทับถม แสดงว่าบริเวณนั้นมีป่าที่อุดมสมบูรณ์ คอยดักตะกอนไม่ให้มาทับถมสายห้วยและคลอง”

3. ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมดเป็นกรณีศึกษานั้น ถือว่าเป็นมิติที่สำคัญด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่นำเอาวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ประโยชน์ ในขณะที่วัฒนธรรมชุมชนเป็นรากฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยเช่นกัน ดังนั้น วัฒนธรรมชุมชนที่ปรากฏในกระบวนการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมดมีดังนี้

3.1 ระบบการผลิต

ชุมชนตะโหมดมีระบบการผลิตด้านเกษตรกรรมเป็นหลักมาตั้งแต่อดีตทรัพยากรน้ำ จึงเป็นปัจจัยการผลิตสำหรับชุมชนมายาวนาน ปัจจุบันปัญหาการขาดแคลนน้ำเป็นปัญหาสำคัญของชุมชน ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อ

ระบบการผลิตโดยรวม การสร้างธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองระบบการผลิตด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันการจัดแบ่งกลุ่มเพื่อรับผิดชอบในการทำธนาคารน้ำจะสัมพันธ์กับพื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิกแต่ละกลุ่ม คือ สมาชิกของแต่ละกลุ่มที่ทำธนาคารน้ำจะมีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ในละแวกเดียวกันกับบริเวณลำห้วย ลำคลองที่ทำธนาคารน้ำ เพื่อสะดวกในการใช้น้ำและการดูแลจัดการธนาคารน้ำ ไม่เป็นการเพิ่มภาระในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ การจัดทำท่อส่งน้ำจากธนาคารน้ำ เพื่อแจกจ่ายน้ำให้กับชาวบ้าน เกือบจะสัมพันธ์กับระบบการผลิต โดยผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในละแวกเดียวกันจะร่วมกันทำท่อส่งน้ำ และใช้น้ำร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการประหยัดน้ำและลดค่าใช้จ่าย

3.2 ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

ชุมชนตะโหมดมีพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ สืบเนื่องมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน มีความสัมพันธ์กันอย่างพี่น้องระหว่างชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิม นำไปสู่การร่วมมือช่วยเหลือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อย่างการทำธนาคารน้ำสะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน เพราะการทำธนาคารน้ำแต่ละจุดต้องอาศัยกำลังคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สมาชิกในแต่ละกลุ่มนอกจากจะช่วยกันทำธนาคารน้ำบริเวณที่ตนรับผิดชอบแล้วยังช่วยกันทำธนาคารน้ำบริเวณอื่นเมื่อมีการออกปากขอแรงให้ช่วยกันทำในบริเวณที่มีความยากลำบากในการดำเนินการ และต้องอาศัยกำลังคนจำนวนมากในการขนวัสดุ อุปกรณ์เพื่อสร้างธนาคารน้ำ นอกจากสมาชิกที่สังกัดกลุ่มธนาคารน้ำแล้ว ยังมีชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดได้เข้ามาช่วยกันสร้างธนาคารน้ำ ทั้งเด็กผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ นอกจากนี้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้ลดความขัดแย้งในการใช้น้ำ เพราะเมื่อเกิดปัญหามีการพูดคุยกันอย่างเปิดใจและมีลักษณะพึ่งพากันมากกว่าต่างคนต่างอยู่

กระบวนการทำธนาคารน้ำยังทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนตะโหมดกับชุมชนอื่น ๆ และ

ช่วยขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะการทำธนาคารน้ำได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐทั้งในด้านงบประมาณและความรู้ทางด้านวิชาการ เมื่อการทำธนาคารน้ำประสบความสำเร็จ ทำให้หน่วยงาน องค์กรและชุมชนใกล้เคียงเข้ามาศึกษาดูงานกระบวนการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนดอย่างต่อเนื่อง เช่น ชุมชนในเขตเทือกเขาบรรทัด ผังจังหวัดตรัง เข้ามาศึกษาการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนด ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และแนวทางการแก้ปัญหาของทรัพยากรป่าต้นน้ำ ด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดเครือข่ายของชุมชนต้นน้ำในการดูแลและจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน

ผู้วิจัยพบว่า ระบบความสัมพันธ์แบบเครือข่ายมีส่วนสำคัญทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหนด สอดคล้องกับการศึกษาของธรรมศาสตร์ โสคติพันธุ์ (2548) ที่สรุปไว้ว่าฐานเครือข่ายทางสังคมของชุมชนตะโหนดเกิดขึ้นจากความเป็นเครือข่าย โดยมีพัฒนาการของเครือข่ายทางสังคมที่มีความเข้มข้นและเป็นระบบมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเริ่มจากยุคอดีตจนประสบการณ์ที่สั่งสมตกผลึกให้เกิดการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนที่เป็นทางการ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำงาน และมีการขยายเครือข่ายและสืบทอดอุดมการณ์และความรู้ โดยเน้นการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถรับมือกับผลกระทบจากภายนอกที่เข้ามาอย่างรวดเร็วตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ถือได้ว่าระบบความสัมพันธ์แบบเครือข่ายของชุมชนตะโหนดมีความแข็งแกร่งสูง และเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลดีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยการเคารพกติกาชุมชนและการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน

3.3 ระบบศาสนา

ในกระบวนการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนด พระสงฆ์วัดตะโหนดมีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นผู้ริเริ่มในการทำธนาคารน้ำตัวแรก จนชาวบ้านเห็นคุณค่าและเข้าร่วมในการทำธนาคารน้ำ นอกจากนี้ ยังได้บริจาคปัจจัยเพื่อซื้อวัสดุ อุปกรณ์ในการสร้างธนาคารน้ำ พระสงฆ์จึง

เป็นแกนนำหลักในการสร้างธนาคารน้ำและการจัดการน้ำของชุมชน เพราะชาวบ้านให้ความเลื่อมใส ศรัทธา เมื่อพระเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติชอบและทำประโยชน์เพื่อชุมชน จนก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำธนาคารน้ำมากยิ่งขึ้น

3.4 ระบบคุณค่า ความเชื่อและพิธีกรรม

ชาวบ้านชุมชนตะโหนดให้คุณค่าและความเคารพต่อธรรมชาติที่แวดล้อมตัวมาตั้งแต่อดีต ซึ่งแสดงออกโดยการให้ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณต่อสิ่งต่าง ๆ บริเวณที่สร้างธนาคารน้ำส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำ โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวมีทวดหัวช้างเป็นเจ้าป่าที่คอยดูแลรักษาอยู่ หากจะกระทำการใด ๆ จะต้องบอกกล่าวเพื่อขอขมาลาโทษเสียก่อน ด้วยลักษณะความเชื่อดังกล่าวชาวบ้านจึงแสดงออกโดยผ่านการทำพิธีกรรม ซึ่งในกระบวนการทำธนาคารน้ำชาวบ้านได้ทำพิธีกรรมเพื่อขอขมาหรือขออนุญาตในการทำธนาคารน้ำและเพื่อต้องการให้ทวดหัวช้างคอยคุ้มครองให้การธนาคารน้ำสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยการนำอาหารคาวหวานมาทำพิธีเซ่นไหว้ เช่นเดียวกับการไหว้เจ้าที่ จะเห็นได้ว่าความเชื่อและพิธีกรรมที่สอดแทรกในกระบวนการทำธนาคารน้ำดังกล่าว เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าชุมชนต้องการสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นในจิตใจได้ตระหนักต่อความสำคัญและรู้สึกรักและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติของตน มากกว่ามองธนาคารน้ำเป็นเพียงแค่สิ่งก่อสร้างเท่านั้น คุณค่าที่เกิดขึ้นทางจิตใจสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต ซึ่งผู้วิจัยพบว่า ผลการศึกษาดังกล่าว สอดคล้องกับการศึกษาของบุญยงค์ เกตเทศ (2539) พบว่า ป่าปู้ตาหรือดอนปู้ตาในภาคอีสาน ทั้งพื้นที่และต้นไม้เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยอาศัยความเชื่อในเรื่องผีปู้ตาเป็นกลไกสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพลังเหนือธรรมชาติ โดยผ่านพิธีกรรม การเลี้ยงผีปู้ตา ป่าปู้ตานอกจากเป็นสัญลักษณ์ของความเคารพ และความเชื่อในผีบรรพบุรุษแล้ว ยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ การจะนำ

ทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าปูล่าไปใช้ประโยชน์ชาวบ้านจะต้องกล่าวคำขออนุญาตจากผีป่าเสมือ มิฉะนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าจะได้รับการลงโทษจากผีป่าในรูปแบบต่าง ๆ ดังนั้น ระบบความเชื่อได้เข้ามาเป็นหลักในการควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างเห็นได้ชัด

3.5 ภูมิปัญญา

การทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด เป็นกระบวนการจัดการน้ำที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งชุมชนตะโหมดได้สะสมประสบการณ์ปรับประยุกต์ความรู้ดั้งเดิมกับความรู้นิยมใหม่และได้ถ่ายทอดความรู้ในการทำธนาคารน้ำให้กับกลุ่มเยาวชน ในขณะที่เดียวกันการจัดการน้ำดังกล่าวได้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อใช้ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน

4. ผลที่เกิดขึ้นจากการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีดังนี้

4.1 เกิดวิถีคิดและองค์ความรู้

ที่ผ่านมาชาวบ้านมีการปรับตัวค่อนข้างมากจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติจริง อันนำไปสู่การปรับกระบวนการทัศนวิถีคิด ระบบความรู้ ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาประยุกต์เข้ากับความรู้ใหม่ที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ในด้านวิชาการและการวิจัย องค์ความรู้ใหม่เหล่านี้ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดจิตสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งได้แผ่ขยายและซึมซับตั้งแต่ในระดับบุคคล ระดับกลุ่มและระดับชุมชน นอกจากนี้ ชาวบ้านได้ต่อยอดองค์ความรู้ในการจัดการป่า ไปสู่การจัดการน้ำและการจัดการดิน การทำธนาคารน้ำและโครงการนิคมเกษตรกรรมนาแคะ จึงเป็นอีกองค์ความรู้หนึ่งที่เกิดจากระบบคิดของคนในชุมชน ที่ได้ผ่านการกลั่นกรองจากภูมิปัญญา ประสบการณ์ และรากฐานวัฒนธรรมชุมชนของตน นำมาผสมผสานกับวิชาการสมัยใหม่ ก่อให้เกิดองค์ความรู้ซึ่งเป็นสูตรเฉพาะของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำและป่าให้เกิดความยั่งยืนได้ นอกจากนี้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ยังพบว่าชาวบ้านซึ่งเป็นแกนนำของชุมชนและมีหน้าที่หลักในสภาพานวัด

ตะโหมด เป็นกลุ่มแกนนำที่มีกระบวนการทัศนในการพัฒนาชุมชน ไม่ใช่เฉพาะประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้นแต่ยังมีวิสัยทัศน์และความรู้ในการแก้ปัญหาและงานพัฒนาชุมชนต่าง ๆ อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็น ด้านการศึกษา ด้านอาชีพ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า กลุ่มแกนนำดังกล่าวมีโอกาสได้รับความรู้ใหม่จากภายนอก ด้วยการได้รับเชิญไปเป็นวิทยากร ร่วมประชุมในเวทีวิชาการต่าง ๆ อีกทั้งด้วยบุคลิกลักษณะของกลุ่มแกนนำเป็นผู้ที่ชอบสังเกต เรียนรู้ จดจำและใส่ใจในความรู้ต่าง ๆ ทำให้มีความรู้มากมาย ได้ถูกนำไปถ่ายทอดให้กับสมาชิกในชุมชนได้รับรู้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยสภาพานวัดตะโหมดเป็นจุดนัดพบ เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ที่ได้อาจากภายนอกชุมชน

4.2 ทรัพยากรธรรมชาติมีความยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะการทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด สะท้อนให้เห็นการปรับใช้วัฒนธรรมชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาในปัจจุบัน การทำธนาคารน้ำนับว่าเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชน โดยมีหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนทุกคนในชุมชนรวมถึงชุมชนอื่น ๆ ได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำร่วมกัน บุคคลหนึ่งบุคคลใด หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไม่มีสิทธิ์ใช้ทรัพยากรแบบผูกขาด การทำธนาคารน้ำนั้น แม้จะมีเพียงคณะกรรมการและชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง เป็นผู้ร่วมทำธนาคารน้ำขึ้นมา ก็ไม่มีสิทธิ์ใช้น้ำสายนั้นเพียงกลุ่มเดียว ทุกคนที่ร่วมกันทำธนาคารน้ำต่างต้องการให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี และต้องการให้ทุกครัวเรือนได้ใช้น้ำทั้งในชุมชนตะโหมดและชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ปลายน้ำอย่างทั่วถึงกัน ดังนั้นธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมด เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้ใช้ทรัพยากร เป็นความเอื้ออาทรของสมาชิกในชุมชนที่มีต่อผู้อื่น ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมชุมชนตะโหมด แม้ผู้ที่ลงมือทำธนาคารน้ำจะได้รับผลตอบแทนเท่ากับผู้ที่ไม่ได้ลงมือทำ แต่สิ่งที่ได้รับคือ

ความภูมิใจและสุขใจที่เห็นผู้อื่นได้รับความสุข และเห็นทรัพยากรธรรมชาติมีความยั่งยืน สามารถมีใช้ได้อย่างตลอดไป

4.3 ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนที่เข้มแข็งได้นั้นจะต้องมีพลังที่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง สามารถต่อรองและร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกได้และสามารถพิทักษ์สิทธิชุมชนของตนได้ด้วย แต่กว่าที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้น ต้องอาศัยการสร้างรากฐานเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นสิ่งที่สำคัญ ชุมชนนั้น ๆ จึงต้องอาศัยวัฒนธรรมชุมชน และสามารถนำวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของตนมาประยุกต์ปรับใช้ใหม่ให้เหมาะสมกับบริบทสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว จากการวิจัยในครั้งนี้จะเห็นได้ว่าชุมชนตะโหนดได้อาศัยวัฒนธรรมชุมชนของตนมาปรับใช้เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาชุมชน ฐานวัฒนธรรมชุมชนในด้านความสัมพันธ์แบบเครือญาติจึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นการเสริมสร้างพลังชุมชนในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง นอกจากนี้ชุมชนตะโหนดได้อาศัยวัฒนธรรมชุมชน สร้างองค์กรชุมชนได้อย่างเข้มแข็งเพื่อใช้ในการเจรจาต่อรองกับรัฐและหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ ให้เกิดการยอมรับ และได้มาซึ่งความร่วมมือ เช่น ในกรณีการเรียกร้องให้รัฐตรวจสอบการกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติที่ทับที่ทำกินของชาวบ้านเสียใหม่ และให้ทบทวนโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนตะโหนดและชุมชนใกล้เคียง โดยอาศัยการต่อรองกับภาครัฐโดยตรงและการร้องเรียนผ่านสื่อในรูปแบบต่าง ๆ

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนดเป็นกรณีศึกษานั้น ถือว่าเป็นมิติที่สำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่นำเอาวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ประโยชน์ ปัจจัยสำคัญที่สุดที่มีส่วนให้ชุมชนสามารถดึงวัฒนธรรมชุมชนมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้นั้นคือ ศักยภาพของผู้นำชุมชน ชุมชนตะโหนดมีผู้นำที่มีศักยภาพ และส่วนใหญ่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ ประกอบด้วย

พระสงฆ์ โต๊ะอิหม่ามและชาวบ้านซึ่งเป็นแกนนำที่มีทุกวัยในชุมชนตะโหนด ผู้นำชุมชนดังกล่าว เป็นผู้จุดประกายและกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าดั้งเดิมของความเป็นชุมชน โดยการประยุกต์วัฒนธรรมดั้งเดิมให้เหมาะสมเข้ากับยุคสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว ด้วยการนำมาสอดแทรกเข้ากับประเพณี พิธีกรรม กิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ รวมไปถึง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างการทำธนาคารน้ำหลายจุดด้วยกัน สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมชุมชนที่ชุมชนนำมาเป็นพลังในการสร้างธนาคารน้ำ เช่น การร่วมมือ ช่วยเหลือกัน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความเชื่อ พิธีกรรมและภูมิปัญญาที่สอดแทรกในกระบวนการทำธนาคารน้ำ เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าชุมชนต้องการสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นในจิตใจ ได้ตระหนักต่อความสำคัญและรู้สึกรักและห่วงแหนในทรัพยากรธรรมชาติของตน มากกว่ามองธนาคารน้ำเป็นเพียงแค่สิ่งก่อสร้างเท่านั้น คุณค่าที่เกิดขึ้นทางจิตใจสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต

นอกจากนี้ ชุมชนตะโหนดสามารถจัดการทรัพยากรน้ำโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน พิจารณาจากองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) คนในชุมชนตะโหนดได้เรียนรู้ระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน โดยให้ความสำคัญต่อความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาในขณะเดียวกันได้ปรับฐานความคิด ความเชื่อที่สืบสานต่อกทอดมาให้เหมาะสมต่อสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างในกรณีการทำธนาคารน้ำ ชุมชนได้นำภูมิปัญญาดั้งเดิมจากการทำท่อน้ำมาปรับใช้เป็นฝายกันน้ำ 2) ชุมชนตะโหนดได้ร่วมกันสร้างเวทีการเรียนรู้โดยใช้วัดตะโหนดเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอก จนสามารถวิเคราะห์ทางเลือกที่เหมาะสมต่อการจัดการ การใช้ พิทักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำและป่าได้อย่างสอดคล้องกับนโยบายรัฐ และที่สำคัญสอดคล้องต่อศักยภาพและปัญหาที่ดำรงอยู่ในชุมชนได้ 3) ชุมชนตะโหนดได้ร่วมกันจัดตั้งและพัฒนาองค์กรชุมชนขึ้นมาในนาม “สภาลานวัดตะโหนด” เพื่อเป็นแกนกลางในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน นอกจากนี้

สภากานวัดตะโหมดได้ร่วมประสานกับองค์กรชุมชนอื่น ๆ ในการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำที่จะดูแลรักษาคลองในชุมชนตะโหมดร่วมกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานของรัฐควรให้ความสนใจและเข้าใจมิติทางวัฒนธรรม และขีดความสามารถที่เกิดจากภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนท้องถิ่นที่สืบสานและประยุกต์มาโดยลำดับ เพื่อใช้เป็นฐานในการผนึกกำลังกับปัจจัยและบริการต่าง ๆ ที่หน่วยงานของรัฐจะเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้การปรับความสัมพันธ์ ความเป็นเจ้าของ และสิทธิหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นจากรัฐแต่ผู้เดียวมาเป็น 3 ฐานร่วมกันในรูป "ไตรภาคี" ระหว่างหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง สถาบันวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชุมชน ทั้ง 3 ฐานร่วมกันกำหนดและวางแผนการใช้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ สถาบันวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจะต้องร่วมกันให้ความรู้และคำแนะนำตลอดจนการประสานงานที่จำเป็นเพื่อยกระดับให้องค์กรชาวบ้านมีบทบาท ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

การทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมดได้รับความสนใจจากชุมชนอื่น ๆ และหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน แต่ยังมีคำถามตามมาเสมอว่า การทำธนาคารน้ำของชุมชนตะโหมดในรูปแบบต่าง ๆ นั้น จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในบริเวณใกล้เคียงหรือไม่อย่างไร และประสิทธิภาพที่ได้รับมาน้อยเพียงใดประเด็นเหล่านี้สามารถนำไปศึกษาวิจัยต่อได้ เช่น การศึกษาประสิทธิภาพของธนาคารน้ำ การประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการทำธนาคารน้ำ การศึกษาเปรียบเทียบผลที่ได้รับจากการทำธนาคารน้ำกับอ่างเก็บน้ำ และเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ของชุมชน ระหว่างชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกกับชุมชนที่ไม่ได้รับการสนับสนุนแต่สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กองบรรณาธิการแลได้. (2538). พิทักษ์ป่าและคนบนภูเขาบรรทัด. วารสารแลได้. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์. เกษม จันทร์แก้ว. (2527). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- คำนวน นวลสนอง. (2543). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษากรณีการจับฝิ่งของชาวบ้าน ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. วารสารมหาวิทยาลัยทักษิณ, 3(2), 42-54.
- ธรรมศาสตร์ โสติพันธ์. (2548). กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2539). สถาบันป่าดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเฒ่าจ๋าในชุมชนอีสาน. วารสารสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 28(1), 193-210.
- ปาน พลเพชร. (2548, 5 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- สงบ ส่งเมือง. (2528). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุงพุทธศตวรรษที่ 20-25. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง: โรงพิมพ์พัทลุง.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2540). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.